

7.1 Энергетикага оид қонунчилик асослари

Қайта тикланадиган энергетика тармогига оид меъёрий-ҳуқуқий асосларнинг умумий шарҳи

Қайта тикланадиган энергетика энергетика-нинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади ва у бошқа давлатлардаги каби Ўзбекистонда ҳам умумий миллий энергетика сиёсати доирасида ривожлантирилмоқда (7.1- қўшимча).

Ўзбекистонда қайта тикланадиган энергетиканинг ўзига хос ҳусусиятлари шундаки, қайта тикланадиган энергетика технологияларидан гидроэнергетика ресурсларидан ташқари, ҳозирча саноат миқёсида фойдаланилаётгани йўқ ва бошқа янги технологиялар сингари, ушбу технологиялар ҳам ишлаб чиқилиши ва татбиқ этилиши учун аввал сиёсий ҳамда иқтисодий жиҳатдан маъқулланиши лозим. Қайта тикланадиган энергетика технологиялари маълум даражада ривожланган бошқа мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, фақат давлат томонидан қўллаб-қувватлашгина бу технологияларнинг анъанавий энергия ишлаб чиқариш технологияларига нисбатан рақобатбардош бўлиши учун замин ҳозирлайди.

Бундайқўллаб-қувватлаш давлат ва унинг органлари томонидан қабул қилинадиган ҳамда давлат ресурсларидан фойдаланиш учун ташқи иқтисодий фаолиятни қўллаб-қувватлаш, кадрлар тайёрлаш ҳамда янги технологияларни ривожлантириш мақсад ва вазифаларини оммавий ахборот воситаларида кенг ёритишга қаратилган мақсадли ривожланиш дастурлари, маҳсус қонунлар ҳамда бошқа меъёрий-ҳуқуқий хужжатларда ўз ифодасини топди.

7.1-қўшимча

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 28 декабрда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасида кичик гидроэнергетикани ривожлантириш тўғрисида»ги 476-қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида кичик гидроэнергетикани ривожлантириш дастури» Ўзбекистонда қайта тикланадиган энергетикани ривожлантиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг амалдаги ифодаси ҳисобланади.

Бундан ташқари ҳукуматнинг «2005 йилда мамлакатни ижтимоий-иктисодий ривожлантириш яқуналири ва 2006 йилда иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишлари тўғрисида»ги қарорида ҳам қайта тикланадиган энергетикани ривожлантиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ҳақида сўз юритилган. Ҳукумат ушбу қарори билан манфаатдор вазирликлар ва идоралар зиммасига ноанъанавий муқобил энергия манбаларини кенг миқёсда қўллашни кўзда тутувчи 2006-2010 йилларда энергия ресурсларидан тежамкорлик билан фойдаланиш бўйича аниқ чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш ҳамда ҳукуматга тасдиқлаш учун тақдим этиш вазифасини юклади.

Ўзбекистоннинг қўпгина иқтисодиёт ва энергетика тармоқларини ривожлантириш дастурларида қайта тикланадиган энергетикани ривожлантириш масаласига катта эътибор қаратилган. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Умумий иқтисодиёт комплекси ишларини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисидаги дастурда (2000 йил) иқтисодиёт ва ижтимоий соҳа тармоқларини энергетика ресурсларидан оқилона ҳамда тежаб-тергаб фойдаланиш ва муқобил энергия манбаларини ривожлантиришни таъминлайдиган замонавий ресурсларни тежайдиган технологияларга босқичма-босқич ўтказиш кўзда тутилган. 2001-2010 йилларда Ўзбекистон Республикаси энергетикасида энергия берувчи қувватларни ривожлантириш ва реконструкция қилиш дастурда эса муқобил энергия манбалари – қуёш коллекторлари ва шамол энергетика қурилмаларидан фойдаланишини кенгайтириш кўзда тутилган.

Ҳозирча ушбу дастурлар секинлик билан ва белгиланган муддатдан орқада қолган ҳолда амалга оширилмоқда. Бошқа мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланиш масалаларини маҳсус қонун асосида тартибга солиш, жумладан, нархларни тартибга солиш чораларини ишлаб чиқмасдан, фақат дастурий чора-тадбирларни

ишлиб чиқиши қайта тикланадиган энергетикани кенг кўламда ривожлантириш учун кифоя қилмайди.

Айни пайтда Ўзбекистонда қайта тикланадиган энергетикани ривожлантиришга доир бирон-бир маҳсус меъёрий-хукукий ҳужжат қабул қилинмаган. Аммо ушбу соҳадаги муносабатларни тартибга солувчи қатор амалий ҳужжатлар мавжуд.

Бундай ҳужжатлар сирасига Ўзбекистон Республикасининг қуйидаги қонунларини киритиш мумкин:

- Товарлар бозорларида рақобат ва монополистик фаолиятни чеклаш тўғрисидаги, 1996 йил;
- Энергиядан оқилона фойдаланиш тўғрисидаги, 1997 йил;
- Табиий монополиялар тўғрисидаги, 1997 йил;
- Айрим фаолият турларини лицензиялаш тўғрисидаги, 2000 йил.

Ўзбекистон Республикасининг «Энергиядан оқилона фойдаланиш тўғрисида»ги қонуни (1997 йил) иқтисодиётнинг барча тармоқлари, жумладан, қайта тикланадиган энергетикани ривожлантириш ҳамда фаолият юритиши учун асосий ҳужжат ҳисобланади. Ушбу қонун миллий энергетика ресурсларини тежаш ва мавжуд ишлиб чиқариши салоҳияти, ёқилғи ҳамда энергиядан самарали фойдаланишни таъминлайдиган умумий хукукий асосни белгилаб берди.

Қонун қоидалари фаолияти ёқилғи ва энергия қазиб олиш, ишлиб чиқариш, қайта ишиш, сақлаш, транспортировка қилиш, тақсимлаш ва фойдаланиш билан боғлиқ юридик ва жисмоний шахслар учун жорий этилмоқда.

Қонуннинг жорий этилиши қуйидаги мақсадларга эришишга қаратилган:

- энергия ишлиб чиқариш ва истеъмол қилишда ундан самарали ҳамда экологик хавфсиз фойдаланишни таъминлаш;
- нефть ва нефть маҳсулотлари, табиий газ, кўмир ва бошқа ёқилғи турларини қазиб олиш ҳамда ишлиб чиқаришнинг энергияни тежайдиган ва арzon технологияларини ишлиб чиқиш ҳамда татбиқ этишини рағбатлантириш;
- энергия ишлиб чиқариш ва истеъмол қилиш миқдори ҳамда сифатини ўлчаш, ҳисобга олиш ишончлилиги ва бирлигини таъминлаш;

- энергияни самарали ишлиб чиқариш ва истеъмол қилиш, унинг сифати, энергетика ускуналари, энергия билан таъминлайдиган ҳамда энергия истеъмол қиладиган тизимларнинг техник ҳолати устидан давлат назоратини амалга ошириш.

Бу ҳужжатда биринчи марта умумлаштирилган ҳолда энергиядан оқилона фойдаланиш соҳасида қуидагиларни ўз ичига оладиган давлат сиёсатининг асосий ўйналишлари белгилаб берилган:

- миллий, соҳавий ва минтақавий мақсадли дастур ҳамда лойиҳаларни амалга ошириш;
- миллий иқтисодиётни жадал ривожлантириш учун зарур энергияни ишлиб чиқариш ва истеъмол қилишни барқарорлаштириш;
- энергия ишлиб чиқариш ва истеъмол қилиш тартибини қулиялаштириш, уни ҳисобга олишни ташкил этиш;
- кам энергия сарфлаган ҳолда энергияни тежайдиган ускуналар ва маҳсулотлар ишлиб чиқариши рағбатлантириш;
- энергия ишлиб чиқарадиган ва истеъмол қиладиган ускуналар ҳамда маҳсулотлар учун меъёрий ҳужжатларга энергия самарадорлиги кўрсаткичларини жорий этиш;
- энергия сифати, энергия ишлиб чиқариш самарадорлиги ҳамда маҳсулотнинг энергия сифимдорлиги устидан давлат назоратини ташкил этиш;
- корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг энергетика самарадорлигини текширишни ташкил этиш;
- маҳсулот, фаолият кўрсатаётган ва реконструкция қилинаётган обьектлар, технологиялар ҳамда ускуналарнинг энергетика экспертизасини ўтказиш;
- энергетика самарадорлиги юқори бўлган лойиҳаларни амалга ошириш учун энергетика бўйича самарали намойиш худудларини ташкил этиш;
- энергетик самарадорлик ва экологик тоза технологиялар ҳамда ишлиб чиқаришларни ривожлантиришни рағбатлантириш;
- энергия ишлиб чиқариш ва истеъмол қилишни статистик назорат қилишни ташкил этиш.

Бу қонундан қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишга оид амалий шартлар

белгилаб берилган ҳамда Ўзбекистонда қайта тикланадиган энергетикани ривожлантиришни рафбатлантиришга йўналтирилган маҳсус модда жой олган.

Қонуннинг ушбу моддасига мувофиқ мустақил электр ва иссиқлик энергиясини ишлаб чиқарувчиларга энергия билан таъминловчи ташкилотлар энергетика тармоғига энергия сотиш хукуқи берилади. Бу ташкилотлар эса ўз навбатида, мустақил ишлаб чиқарувчилар етказиб берадиган энергияни белгиланган тартибда шакллантириладиган нархлар бўйича ўз тармоғида қабул қилишини таъминлаши шарт. Нархлар ваколатли орган томонидан белгиланади, айни пайтда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги шундай орган ҳисобланади.

Мустақил ишлаб чиқарувчилар томонидан ишлаб чиқариладиган электр ва иссиқлик энергияси учун нархларни белгилашда қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланадиган қурилмаларни барпо этишга сарфланган маблағларни тез қопланишини таъминлаш «Энергиядан оқилона фойдаланиш тўғрисида»ги қонуннинг муҳим талаби ҳисобланади. Бу эса қайта тикланадиган энергетика технологияларини жорий этишни рафбатлантириши лозим.

Шунингдек, ушбу қонунда энергияни тежаш жамғармалари маблағлари ҳисобидан энергия истеъмол қилишини камайтириш, иккиласми энергия ресурслари ва қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишга қаратилган тадбирларни амалга оширадиган юридик ҳамда жисмоний шахсларга дотациялар ажратиш кўзда тутилган.

Бироқ қонунда кўзда тутилган дотация ажратиш тартиби, шартлари ва миқдорини, умумий энергетика тармоқларига уланиш шартлари, қайта тикланадиган энергия учун нархларни белгилайдиган ҳужжатларнинг мавжуд эмаслиги Ўзбекистонда қайта тикланадиган энергетикани ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш жараёнига монелик қилмоқда.

Бутунги кунда Ўзбекистонда мавжуд қайта тикланадиган энергетика технологияларидан (гидроэлектр станцияларидан ташқари) айрим кам қувватли истеъмолчиларни энергия билан таъминлаш учун мустақил манба сифатида фойдаланилмоқда.

Қайта тикланадиган энергетика технологияларининг асосий қисми атроф-муҳитта салбий таъсир кўрсатади, аммо одамлар манфаати ва саломатлигига зарар етказмайди. Гидроэлектр станцияларни барпо этиш тажрибаси ва уларнинг фаолият кўрсатиши, шунингдек, чиқинди ёқадиган ва биогаз энергетика қурилмаларининг ишлаши эса

атроф-муҳит ҳамда одамлар саломатлигига зарар етказиши мумкин.

Шу сабабли бундай фаолият (электр станциялар, чиқинди ёқадиган заводлар ва ҳоказо) давлат томонидан юридик ва жисмоний шахслар учун уларнинг қайта тикланадиган энергетика технологияларидан фойдаланишга доир фаолиятини лицензиялаш орқали маҳсус талаб ҳамда шартларни белгилашини талаб қилиши мумкин.

«Айрим фаолият турларини лицензиялаш тўғрисида»ги қонунга биноан (2000 йил) айни пайтда Ўзбекистонда ягона энергетика тизимида уланадиган электр энергиясини ишлаб чиқарувчиларгина тегишли лицензияга эга бўлиши мумкин(7.2 қўшимча).

Умумий тармоққа уланмасдан электр энергиясини ишлаб чиқариш, шунингдек, иссиқлик энергияси ва биогаз ишлаб чиқариш учун бирон-бир лицензия олиш талаб этилмайди.

Амалдаги қонунчиликка мувофиқ электр энергиясини ишлаб чиқариш учун лицензия фақат юридик шахсга берилиши мумкин. Бу эса жисмоний шахслар учун бундай фаолият билан шуғулланишга рухсат олишни янада қийинлаштиради.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан ташкил этилган давлат унитар корхона ва муассасалари қулай шароитга эга. Улар бундай корхона ва муассасаларни ташкил этиш тўғрисидаги ҳужжатда ушбу фаолият турини амалга ошириш кўзда тутилган бўлса, тегишли лицензия олмасдан лицензияланган фаолият турлари билан шуғулланиш хукуқига эга.

Бундай фаолият турини амалга ошириш хукуқини берувчи лицензия Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Стационар электр станцияларда электр энергиясини ишлаб чиқаришни лицензиялаш бўйича маҳсус комиссияси томонидан комиссиянинг ишчи органи - «Ўздавэнергонazorat» давлат инспекция тавсиясига кўра берилади.

7.2-қўшимча

Электр энергиясини ишлаб чиқаришни лицензиялаш

Электр энергиясини ишлаб чиқаришни лицензиялаш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 28 октябрда қабул қилинган 469-қарори билан тасдиқланган «Ягона энергетика тизимида уланадиган стационар электр станцияларда электр энергиясини ишлаб чиқариш бўйича фаолиятни лицензиялаш тўғрисидаги низом»га мувофиқ амалга оширилади.

Электр энергиясини мустақил ишлаб чиқарувчилар учун шартлар

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 28 декабрда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасида кичик гидроэнергетикани ривожлантириш тўғрисида»ги 476-қарори ҳам қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланиш борасидаги муносабатларни тартибга солишга бевосита таалуқли меъёрий хужжат ҳисобланади. Ушбу хужжатнинг муҳимлиги шундан иборатки, у Ўзбекистонда биринчи марта қайта тикланадиган энергетика технологиялари ёрдамида мустақил энергия ишлаб чиқарувчилар фаолияти билан боғлиқ айrim масалаларни тартибга солишни таъминлайди.

Бироқ бу хужжат фақат Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигига қарашли гидроэлектр станцияларгагина тегишли бўлиб, қайта тикланадиган энергетиканинг бошқа технологиилари учун жорий этилмайди. Шунга қарамай, энергетика тизими («Ўзбекэнерго» ДАК) ва Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг гидроэлектр станциялари (яни мустақил энергия ишлаб чиқарувчилар) ўртасидаги ўзаро муносабатлар тажрибасидан янада кенг қамровли меъёрий хужжатларни ишлаб чиқишида фойдаланиш мумкин.

«Ўзбекэнерго» ДАК ва мустақил энергия ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги хўжалик шартномаларини тузиш, бажариш, ўзгартириш ҳамда бекор

қилишда юзага келадиган муносабатлар Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси, Ўзбекистон Республикасининг «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартнома-хуқукий базаси тўғрисида»ги қонуни ва «Электр энергиясидан фойдаланиш қоидалари» билан тартибга солинади.

Бундай шартнома томонларнинг аниқ мажбурият ва жавобгарлигини, етказиб бериладиган энергия ҳажми ва қийматини, ҳисоб-китоб ва тўловлар тартибини, шунингдек, томонлар ўзаро муносабатининг бошқа шартларини белгилайди.

Юқорида қайд этилган қонун хужжатлари, шунингдек, солиқ ва божхона қонунчилиги нафақат қайта тикланадиган энергетикага, балки иқтисодиётнинг барча тармоқларига ҳам тегишилдири. Масалан, «Электр энергиясидан фойдаланиш қоидалари»да энергетика тизими ва блок-станцияларга эга истеъмолчилар (яъни, энергетика тизимининг электр тармоғига бевосита ёки абонентлар тармоғи орқали уланган мустақил ишлаб чиқарувчилар электр станциялари) ўртасидаги ўзаро муносабатларга бағишинган маҳсус боббор. Бироқ бу қоидалар қайта тикланадиган энергетикадан фойдаланадиган ишлаб чиқарувчиларни алоҳида ажратмаган ҳолда, энергетика тизими ва барча истеъмолчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларни тартибга солади.

Нарх сиёсати ва энергия нархларининг умумий шарҳи

Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан «Ўзбекистонда кичик гидроэнергетикани ривожлантириш дастури»ни барқарор молиялашни таъминлаш тартиби ўрнатилган. Унга кўра, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигига қарашли гидроэлектр станцияларда ишлаб чиқарилган электр энергиясини сотишдан тушган маблағлар қайта молиялаш тариқасида кичик гидроэнергетикани ривожлантиришга йўналтирилиши лозим. Аммо юқорида қайд этилганидек, ушбу дастур белгиланган муддатдан анча кечиктирилган ҳолда амалга оширилмоқда.

Маълумки, Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб амалга ошириб келинаётган нарх сиёсати (7.3-қўшимча) иқтисодиётнинг барча тармоқлари корхоналари ўз харажатларини ўзи қоплай олиши учун шартшароитларни яратишга қаратилган.

Айни пайтда давлат аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишни таъминлаш, шунингдек, монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат бозорини ривожлантириш борасида кенг кўламли ишларни

амалга оширимоқда. Шу мақсадда бозорда монополистик ўринни эгаллаб турган корхона ва ташкилотлар фаолиятини бевосита давлат томонидан тартибга солиш имконияти қонуний йўл билан мустаҳкамланган.

Ўзбекистонда ушбу тоифага кўумир қазиб олиш, нефть, газ конденсати, нефть маҳсулотлари, табиий газ қазиб олиш ва транспортировка қилиш, электр ҳамда иссиқлик энергиясини ишлаб чиқариш ва транспортировка қилиш билан шугулланадиган корхона ҳамда ташкилотлар киради.

Уларнинг фаолияти нархларни тартибга солиш ёки улар томонидан ишлаб чиқарилаётган энергияни доимий истеъмол қилувчилар тоифасини аниқлаш орқали тартибга солинмоқда (7.1-жадвал). Айни пайтда табиий монополиялар фаолияти, шу жумладан, «Ўзсузвэнерго» бирлашмаси фаолиятини нарх бўйича тартибга солиш Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан амалга оширилмоқда.

Ўзбекистонда товар ва хизматларни сотиш бўйича

7.3-қўшимча

Нархларни тартибга солишга оид хужжатлар қуийдагиларни ўз ичига олади:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 31 мартдаги «Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг қонунини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақидаги 165-қарори билан тасдиқланган «Нархларни (тарифлар) шакллантириш ва уларни қўллашни назорат қилиш тартиби» .
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 21 сентябрдаги «Табиий монополиялар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақидаги 364-қарори билан тасдиқланган «Табиий монополия субъектларининг товарлари (ишлари, хизматлари учун нархларни (тарифлар) белгилаш тартиби ҳақидаги низом».

7.1-жадвал

Ўзбекистонда 2006 йил 1 апрель ҳолатига кўра энергия таъминоти нархлари

Энергия ташувчи	Нархи (сўм)
Аҳоли учун электр энергияси, кВт соат	36,25
Кишлоқ ва сув хўжалиги гидроэлектр станциялари томонидан етказиб бериладиган электр энергияси, кВт соат	26,55
Тошкент шаҳри аҳолиси учун иссиқ сув (хисоблагич бўйича), Гкал	443,0
Аҳоли учун табиий газ (хисоблагич бўйича), м ³	12,72
Табиий газ, корхоналар учун улгуржи нарх, м ³	43,4

бозор механизмларини жорий этиш «эркин ва тартибга солинадиган нархлар» тушунчаси билан бир қаторда кўумир, ёнишдан ҳосил бўладиган мазут каби ёқилғи ресурслари ва нефть маҳсулотларининг айрим бошқа турлари учун «биржа нархлари» тушунчаси ҳам пайдо бўлишига олиб келди. Шундай бўлса-да, ҳозирча энергия ресурсларининг айрим турлари – электр ва иссиқлик энергияси, табиий газ тартибга солинган нархлар бўйича етказиб берилмоқда. Сўнгти пайтларда ушбу энергия ресурслари учун нархлар мунтазам оширилаётган бўлса-да, улар жаҳон бозори нархларидан анча пастлигича

қолмоқда. Масалан, 2005 йил сентябрда жаҳон бозорида табиий газнинг нархи 1 куб. метри 0,52 АҚШ долларига тенг эди [21].

Айни пайтда айрим ресурслар учун нархлар таъминотчи корхоналарнинг ўз ҳаражатини ўзи қоплашини таъминламайди ва ҳукумат ушбу масалани ҳал қилиш чораларини кўрмоқда. Аҳоли учун марказлаштирилган иссиқлик таъминотини ўз ҳаражатини ўзи қоплаш тизимига ўтказиш 2007 йилдан бошлаб амалга оширилади, аҳоли учун мўлжалланган табиий газ нархи эса босқичмабосқич улгуржи нархга яқинлаштирилади [27].

7.2 Қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш схемалари

Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг муайян йўналишларини ёки маълум бир фаолиятни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш соҳасида катта тажриба тўпланган [30]. Бундай қўллаб-қувватлаш турли услублар билан амалга оширилади, жумладан:

- тегишли ривожланиш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;
- корхона ва ташкилотларнинг ташқи иқтисодий фаолиятини қўллаб-қувватлаш;
- тадбиркорлик субъектларини рўйхатга олиш, уларнинг фаолиятини лицензиялаш, ишлаб чиқарган маҳсулотларини сертифи катлаш, давлат статистика ва бухгалтерлик ҳисобини тақдим этишнинг соддалаштирилган тартибини ўрнатиш;
- қайта тикланадиган энергетика соҳасида кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ҳамда малакасини оширишни ташкил этиш;
- оммавий ахборот воситаларида ушбу соҳани ривожлантириш мақсад ва вазифалари ёки

фаолиятни кенг ёритиш, тушунтириш;

- мақсадли давлат жамғармалари, масалан, «Энергиядан оқилона фойдаланиш түгрисида»ги қонун доирасида белгиланган энергияни тежаш жамғармасини ташкил этиши.

Давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг ушбу йўналишлари Ўзбекистонда қайта тикланадиган энергиядан фойдаланишни кенгайтиришга ёрдам бериши мумкин.

Бундан ташқари Ўзбекистонда тижорат банкларнинг кредит олиши учун қонуний меъёрлар ташкил этилган. Бу ерда кредит бериш шартлари ҳам дунёning кўпгина бошқа мамлакатларида мавжуд бўлган шартлар каби, яъни қайтариш, ҳақ олиш, муддатлилик ва мақсадли фойдаланишдан иборат.

Корхона ва ташкилотларнинг жорий ҳамда инвестициявий фаолияти учун кредит ажратиш тижорат банкларининг ўз ресурслари хисобидан ҳамда турли бюджетдан ташқари жамғармалар – Дехқон ва фермер хўжаликлари кўллаб-қувватлаш жамғармаси, Бандликка кўмаклашиш жамғармаси ва бошқа жамғармаларнинг кредит линиялари хисобидан амалга оширилади.

Кредитдан фойдаланганлик учун фоиз ставкаси миқдори асосан қарз оловчи ва банк ўртасида ўзаро келишув асосида белгиланади.

Ушбу кредитлар бўйича имтиёзли фоиз ставкаси қатъий белгиланган. Масалан, бюджетдан ташқари жамғармаларнинг кредит линиялари хисобидан кредитлар бўйича имтиёзли фоиз ставкаси кредит ажратиладиган инвестиция лойиҳаларининг йўналишларига қараб, қуидагича белгиланади [30]:

- бошланғич капитални шакллантириш учун – Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаш ставкасининг 1/6 қисми;
- дехқон ва фермер хўжаликлари ривожлантириш ва кенгайтириш, қишлоқ хўжалик техникасини харид қилиш, фермерлик иншоотларини барпо этиши учун - Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаш ставкасининг 1/3 қисми;
- хомашё ва материалларни ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш, маҳаллий саноатни ривожлантириш учун - Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаш ставкасининг 40 фоизи;
- қонунда кўзда тутилган бошқа мақсадлар учун Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаш ставкасининг 45 фоизи миқдорида.

Кичик бизнес субъектларига бюджетдан ташқари жамғармалар кредит линиялари бўйича кредитлар маълум муддатга ва муддатини узайтириш хукуқисиз берилмоқда.

Бошқа бюджет жамғармалари кредит линиялари хисобидан кредит бериш шартлари ва улар бўйича имтиёзли муддатлар тижорат банки ва бюджетдан ташқари жамғарманинг қонунда белгиланган тартибда тасдиқланган низомларидан келиб чиқкан ҳолда, улар ўртасида тузиладиган асосий шартномада белгиланади. Кредит оловчи Марказий банкнинг меъёрий хужжатларида кўзда тутилган даражада таъминланган бўлиши лозим.

Ўзбекистонда кичик бизнес субъектларини микро-кредитлаш ривожланмоқда ва бериладиган микрокредит миқдори миллий валютадати миқдордан ошмаслиги лозим:

- юридик шахсни ташкил этмасдан якка тартибда фаолият кўрсатаётган тадбиркорлар ва дехқон хўжаликлари учун 5000 АҚШ доллари эквивалентида;
- юридик шахсни ташкил этган ҳолда фаолият кўрсатаётган дехқон ва фермер хўжаликлари, микро-фирмалар ҳамда кичик корхоналар учун 10000 АҚШ доллари эквивалентида.

Микро-кредитлар тижорат банклари томонидан қуидаги мақсадлар учун 3 йил муддатга берилади:

- мини-ускуналар сотиб олиш;
- ўз ишлаб чиқаришини ривожлантириш ва кенгайтириш;
- хомашё ва материалларга бирламчи ишлов бериш;
- иш қуроллари, хомашё, ярим фабрикатлар, ёрдамчи материаллар сотиб олиш;
- халқ бадиий ҳунармандчилик ва амалий санъат буюмларини ишлаб чиқариш;
- ҳунармандчиликни ривожлантириш, касачаликни ташкил этиши;
- аҳолига сервис ва майший хизмат кўрсатишни ривожлантириш;
- соғлиқни сақлашни ривожлантириш;
- сайёҳлик саноатини ривожлантириш;
- кичик қамровли ишлаб чиқаришларни ташкил этиши;

кил этиш;

- халқ истеъмол товарларини ишлаб чиқариш билан боғлиқ бошқа тадбиркорлик фаолияти турлари ва Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилигига тақиқланмаган хизматлар соҳаси учун.

Микрокредитлардан фойдаланиш бўйича фоиз ставкаси миқдори кредит шартномаси асосида қарз олувчи ва банк ўртасида ўзаро келишувга қараб белгиланади. Бироқ бу Марказий банкнинг қайта молиялаш бўйича расман белгиланган ставкасидан ошмаслиги керак.

Қарз олувчи кредит олиш учун банкка олаётган қарзини тўлаш имкониятлари етарлича таъминлангани тўғрисида қўйидагилардан бирини тақдим этиш хукуқига эга:

- мулки ёки қимматли қозозларини гаровга қўйиш;
- банк ёки суғурта ташкилотининг кафолати;
- учинчи шахс кафиллиги;
- суғурта компаниясининг қарз олувчининг кредитни қайтара олмаслиги хавфини суғурталаш тўғрисидаги суғурта полиси [24].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Микрокредитбанк акционерлик тижорат банкини ташкил этиш тўғрисида»ги фармони (2006 йил май) Ўзбекистон микрокредитлаш тизимининг ривожланишида янги қадам бўлди [28]. Ушбу фармонда мазкур банкнинг асосий вазифалари этиб қўйидагилар белгиланган:

- кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик субъектларига, фермер ва деҳқон хўжаликлари га уларнинг ишлаб чиқариш фаолиятини мустаҳкамлаш ҳамда кентайтириш учун микрокредитлар бериш, кенг кўламли банк

7.3 Қайта тикланадиган энергетикани ривожлантириш механизmlарини баҳолаш

Қайта тикланадиган энергия маълум миқдорининг мавжуд бўлиши айни пайтда зарур ҳисобланади, лекин бу мамлакат энергетика балансига кенг кўламда жалб этиш учун етарли эмас.

Қайта тикланадиган энергетиканинг замонавий технологияларини жорий этиш бўйича халқаро тажриба шундан далолат берадики, ҳар бир мамлакатда қайта тикланадиган энергетика технологияларини ривожлантириш ҳамда жорий этишга тўсқинлик қилувчи муайян меъёрий-хукукий,

ва консалтинг хизматларини кўрсатиш;

- микрокредитлар ҳамда микролизинглар бериш орқали микрофирмалар, оиласиий бизнес ва касаначиликни ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш ҳамда рағбатлантириш ҳисобидан тадбиркорлик соҳаларини кентайтиришга ёрдам бериш;
- филиаллар ва мини-банклар тизими орқали, айниқса, қишлоқ жойларда кичик бизнес ҳамда хусусий тадбиркорлик субъектларига хизмат кўрсатиш учун кўшимишча имкониятларни таъминлайдиган молиявий инфратузилмани янада ривожлантириш.

Микрокредитбанк:

- тадбиркорлик фаолиятини бошлаш учун энг кам иш ҳақининг 200 баравари миқдорида фоиз ставкаси йилига 5 фоиздан ошмайдиган имтиёзли микрокредитларни 18 ой муддатга;
- кичик бизнес субъектларига фаолиятини кентайтириш ва айланма маблағларини тўлдириш учун Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкасидан юқори бўлмаган ставка бўйича энг кам иш ҳақининг 500 баравари миқдорида микрокредитларни 24 ой муддатга;
- кичик бизнес субъектларига Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкасининг 50 фоизидан юқори бўлмаган ставка бўйича энг кам иш ҳақининг 2000 баравари миқдорида имтиёзли микролизинг хизматларини 3 йил муддатга тақдим этади.

Микрокредитлаш борасида пайдо бўлган янти имкониятлардан Ўзбекистонда, айниқса, қишлоқ жойларида қайта тикланадиган энергетикани ривожлантиришни молиялаш учун фойдаланиш мумкин.

иқтисодий, техник, психологик, ахборот ва бошқа омиллар мавжуд. Буларнинг барчаси қайта тикланадиган энергетика технологияларига бевосита тааллуқли бўлмаса-да, қайта тикланадиган энергия манбаларининг мавжуд салоҳиятини кенг кўламда ўзлаштиришга халақит бермоқда.

Бу омилларни аниқлаш ва бартараф этишда кўпинча давлатнинг кенг кўламда ва изчил ҳаракат қилиши, шунингдек, бу борадаги ишларда қайта тикланадиган энергетика технологияларини жо-

рий этиш ҳамда янада ривожлантиришдан манфаатдор ташкилотлар ва шахслар иштирок этиши талаб қилинади.

Сўнгти йилларда ўтказилган тадқиқотлар Ўзбекистонда қайта тикланадиган энергетика техноло-

гияларини кенг миқёсда ривожлантиришга ёрдам берадиган айрим механизмларни идентификациялаш, шунингдек, бу борадаги камчиликларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш бўйича қатор тавсияларни тайёрлаш имконини берди.

Стратегик ва қонунчилик механизмлари

Ўзбекистонда давлатнинг қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишга доир узок муддатли мақсадли йўналишлари белгиланганича йўқ.

Республикада қайта тикланадиган энергетика технологияларини муваффақиятли ривожлантириш учун ягона миллий стратегия ва ҳар томонлама асосланган мақсадли комплекс дастурларни қабул қилиш зарур. 1995 йил охирида қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасида кичик гидроэнергетикани ривожлантириш дастури» фақат сунъий сув оқимлари ва омборларининг гидроэнергетика салоҳиятини ўзлаштиришга йўналтирилган, бироқ у дарёлар қувватидан фойдаланишни тўла кўзда тутмаган.

Ўзбекистон Республикасининг «Энергиядан оқилона фойдаланиш тўғрисида»ги амалдаги қонунига мувофиқ (1997 йил) қайта тикланадиган энергиядан фойдаланиш бўйича айрим масала-

ларга тузатишлар киритилди. Булар мустақил энергия ишлаб чиқарувчиларнинг энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар тармоқларидан фойдаланиши, қайта тикланадиган энергетика технологияларига сарфланган маблағларнинг ўзини тез қоплаши, қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланадиган шахсларнинг Энергия таъминотининг бюджетдан ташқари тармоқлараро жамғармаси маблағларидан дотация олиш имконияти каби масалалардир. Гарчи қонуннинг ушбу қоидалари аслида амалда бажарилаётган бўлса-да, бу қонунда кўзда тутилган ва аниқ бажарилиши лозим бўлган хужжатлар ҳали қабул қилинганича йўқ.

Қайта тикланадиган энергетика технологияларини қонуний сертификатлаш ва уларнинг тегишли миллий техник стандартларининг йўқлиги қайта тикланадиган энергетикани ривожлантиришга тўсқинлик қилаётган муҳим омил ҳисобланади.

Иқтисодий ва молиявий механизмлар

Иқтисодий шароитлар ва молиявий рафбатлар янги технологияларни муваффақиятли жорий этишнинг муҳим шартлари ҳисобланади. Бироқ айни пайтдаги вазият шуни кўрсатадики, ушбу соҳада ҳали ўз ечимини топмаган масалалар кўп.

Ўзбекистонда табиий газ ва электр энергияси учун бугунги кундаги ички нарх-наволар жаҳон бозоридаги нархлардан ёки Европа мамлакатларидаги ушбу энергия ресурслари учун белгиланган нархлардан анча паст. Масалан, 2005 йил охирида Ўзбекистонда табиий газнинг ултуржи баҳоси жаҳон бозоридаги нархлардан қарийб 15, майший истеъмолчилар учун эса 50 баравар паст бўлган эди [24].

Энергия ресурслари учун бундай нархлар қайта тикланадиган энергетика технологияларининг рақобатбардошлигини пасайтириб юборади. Боз устига, истеъмолчиларни электр ва иссиқлик энергияси билан таъминлашда дотация давом этайдиган қайта тикланадиган энергиянинг бўлажак истеъмолчиларининг энергия таъминоти тизимларини танлашига таъсир кўрсатади.

Ўзбекистонда қайта тикланадиган энергетика технологиялари рақобатбардошлигининг пастлиги

қайта тикланадиган энергетиканинг четдан келтирилаётган таркибий қисмлари ва тизимлари учун божхона божлари белгилангани, ушбу технологияларни ишлаб чиқарувчи ва фойдаланувчи маҳаллий ишлаб чиқарувчилар ҳамда истеъмолчилар учун солиқ имтиёзларининг йўқлиги билан боғлик.

Қайта тикланадиган энергетика технологияларидан фойдаланувчиларининг Энергия таъминотининг бюджетдан ташқари тармоқлараро жамғармаси томонидан уларга кўрсатилиши мумкин бўлган молиявий ёрдам мезонлари, қоидалари ҳамда миқдорлари тўғрисида етарлича маълумотга эга эмаслиги, бошқа манбалардан грантлар, дотациялар ва кредитларнинг ажратиласлиги ҳам энергетиканинг ушбу тармоғини ривожлантириш имкониятларини чеклайди.

Бундан ташқари Ўзбекистондаги кўпгина корхоналарнинг импорт ускуналарни сотиб олиш учун молиявий имкониятлари чекланган, банк тизими эса қайта тикланадиган энергетика технологияларини етказиб беришга етарли даражада жалб килинмаган.

Институционал ва бошқа механизмлар

Янги технологияларни муваффақиятли жорий этишининг энг муҳим жиҳатларидан бири тегишли институционал базанинг мавжудлиги ҳисобланади. Қайта тикланадиган энергетика масалаларини ҳал қилиш учун маъсул давлат органининг ташкил этилиши қайта тикланадиган энергетикани ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиши ва амалга ошириш ишларини мувофиқлаштириш, ҚТЭ технологиялари бозорини ривожлантириш ҳамда юзага келадиган тўсиқларни бартараф этиш имконини беради [24].

Қайта тикланадиган энергетика тизимлари (кичик гидроэлектр станциялар, қуёш иссиқлик таъминоти) билан ишлаш тажрибасига эга корхона

ва ташкилотлар унчалик кўп эмас. Ўзбекистонда қайта тикланадиган энергетиканинг аксарият технологиялари ҳозирча жорий этилмаган ёки улардан кам фойдаланиляпти (фотоэлектр станциялари, микрогидроэлектр станциялар, шамол генераторлари, биогаз қурилмалари, биомассада ишлайдиган қозонлар ва ҳоказо).

Энергетика тармоғига оид статистика маълумотларидан фойдаланиш чеклангани боис қайта тикланадиган энергетика технологияларини ишлаб чиқарувчилар ва бўлажак фойдаланувчилар ишлаб чиқаришни ривожлантириш ҳамда энергия таъминоти тизимини танлаш бўйича Ўзбекистонда юзага келган энергетика ҳолатига мос қарорларни қабул қила олмайди.

Ўзбекистон малакали бошқарув ва илмий-техник кадрлар бўйича катта салоҳиятга, қайта тикланадиган энергетиканинг айрим технологияларини (куёшэнергиясидан фойдаланиш қурилмаларини) ишлаб чиқиц, лойиҳалаштириш борасида муайян тажриба ортирилган. Бу ушбу технологияларни кенг миқёсда ривожлантириш ва жорий этиш вазифасини муваффақиятли ҳал этиш имконини беради.

Бунинг учун қонунчилик, меъёрий ва институционал базани мустаҳкамлаш бўйича муайян ишларни амалга ошириш зарур. Шу билан бирга, қайта тикланадиган энергетикани ривожлантириш учун қулай иқтисодий шарт-шароитлар ва рағбатларни яратиш ҳам мухимдир.

Айрим мамлакатлар (масалан, Германия ва Хитой) тажрибаси шуни кўрсатадики, қайта тикланадиган энергия тўғрисида маҳсус қонунни қабул қилиш қайта тикланадиган энергия манбалари технологияларидан фойдаланишини жадал ривожлантириш имконини беради.

Ўзбекистонда энергетиканинг ушбу соҳасини ривожлантириш бўйича бальзи масалаларга бошқа қонун хужжатлари доирасида тузатишлар киритилди. Бироқ барча тегишли хукуқ ва шартларни қайта тикланадиган энергетика бўйича ягона қонун хужжатида жамлаш мақсадга мувофиқдир.

Қайта тикланадиган энергетика технологияларини татбиқ этиш жараёнларини тезлаштириш қайта тикланадиган энергетикани ривожлантириш стратегиясини амалга ошириш ишларини ташкил этиш ҳамда мувофиқлаштириш учун масъул давлат органини аниқ белгилаб қўйишни қатъий талаф этади. Бу орган қайта тикланадиган энергиядан фойдаланишини рағбатлантириш реjalарини ишлаб чиқиши ва уларни барча манфаатдор ташкилотлар ҳамда оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорликда амалга ошириши лозим.

Қайта тикланадиган энергетикани мамлакат учун ҳам, унинг бошқа худудлари учун ҳам ривожлантириш стратегиясини шакллантириш, қайта тикланадиган энергетикани ривожлантиришининг ўрга ва узоқ муддатли мақсадларини аниқлаш зарур. Негаки, бусиз қайта тикланадиган энергетика тармоғини барқарор ривожлантиришни таъминлаб бўлмайди. Шунингдек, ушбу стратегияни шакллантириш жараёнига қайта тикланадиган энергетика тармоғида фаолият кўрсатаётган асосий ташкилотлар жалб қилинмаса, энергия би-

лан таъминловчи ташкилотлар ушбу янги соҳани ривожлантиришга оид қўйилган мақсадларга эришиш ҳамда бу борадаги вазифаларни ҳал этишга ўз хиссасини қўшмаса, ушбу стратегия муваффақияти таъминланмайди.

Марказлаштирилган энергия таъминоти тармоғида КТЭ фойдаланган ҳолда ишлаб чиқарилган ёқилғи ва энергияни сотишда энергия билан таъминловчи ташкилотларнинг юридик ҳамда жисмоний шахслар билан ўзаро ҳамкорлиги масаласини қонуний ҳал этиш лозим.

Қайта тикланадиган энергетика технологиялари ускуналарини ишлаб чиқарувчилар маҳаллий маҳсулот рағбатбардошлигини таъминлаш учун миллий ва халқаро стандартларга мос маҳсулот ишлаб чиқариши керак. Шу сабабли ҳозирданоқ қайта тикланадиган энергетика технологияларини ривожлантириш ва улардан фойдаланиш, шунингдек, қайта тикланадиган энергия манбалари ёрдамида ишлаб чиқарилган энергия учун тегишли техник стандартларни аниқлаш лозим.

Бундай технологияларни муваффақиятли ривожлантириш Ўзбекистон шароитига мос қайта тикланадиган энергетикани ривожлантиришни рагбатлантириш механизмлари ишлаб чиқишини тақазо этади. Чунончи, ушбу соҳада илмий-техник тадқиқотлар ва обьектларни барпо этишини қўллаб-қувватлайдиган, қайта тикланадиган энергетика технологиялари ускуналарини маҳаллий ишлаб чиқишини рағбатлантирадиган Қайта тикланадиган энергетикани ривожлантириш бўйича бюджетдан ташқари маҳсус жамғарма ташкил этилиши мумкин.

Бундан ташқари, бу борада қайта тикланадиган энергетика технологиялари учун ускуналар ишлаб чиқарувчиларга, қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланган ҳолда маҳсулот (ишлар ва хизматлар) ишлаб чиқарадиган корхоналарга солиқ ва божхона имтиёзлари берилиши, қайта тикланадиган энергетика лойиҳаларига имтиёзли қарзлар бериш бўйича молия ташкилотларини рағбатлантириш орқали маҳаллий банклар маблағлари жалб қилиниши ҳам мумкин.

Ушбу чора-тадбирларни амалга ошириш учун кўп куч ва вақт талаб қилиниши маълум ва шу боис ҳозирданоқ тегишли ҳаракат режасини ишлаб чиқиши ҳамда унда устувор вазифаларни аниқлаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Айни пайтда қайта тикланадиган энергетиканинг

қуидаги обьектлари ва технологиялари Ўзбекистон шароити учун рақобатбардош ҳамда фойдали ҳисобланади:

- Энергетика тизими учун ишлайдиган ки chick гидроэлектр станциялар ва олис тоғли қишлоқларда мустақил микрогидроэлектр станциялар;
- Электр энергиясини ишлаб чиқарадиган марказдан узоқда жойлашган туманларда энергетика тизимининг энергия билан кам таъминланган электр тармоқларига уланган шамол генераторлари;
- Маший истеъмолчилар ва ижтимоий обьектларнинг кам қувватли қурилмалари учун иссиқ сув ишлаб чиқарадиган қуёш сув иситтич қурилмалари;
- Электр энергияси, иссиқлик ва ўғит ишлаб чиқариш учун биогаз қурилмалари;

- Яйловда чорвачилик билан шуғулланадиган тоголди худудлардаги кам қувватли қурилмалар ва алоқа тизимларини электр билан таъминлаш учун қўаша мустақил шамол-қуёш қурилмалари.

Келажакда қайта тикланадиган энергетикани ривожлантириш стратегияси ва мақсадларини, шунингдек, рағбатлантиришнинг тегишли механизмларини ишлаб чиқиши Ўзбекистонда иқтисодиётнинг янги тармоғи, аввалимбор, қайта тикланадиган энергия манбалари умумий салоҳиятининг қарийб 99 фоизини ташкил этадиган қуёш энергетикасини кенг кўламда ривожлантириш учун қуай асос яратиши мумкин.

Ўзбекистонни «серқуёш улка» деб бежиз атамайдилар ва юз минглаб қуёш қурилмаларининг нур таратиши ХХI асрда Ўзбекистоннинг янада гуллаб-яшнаши ва иқтисодий юксалишининг ўзига хос рамзига айланса, не ажаб.